

Neologizmy – pojęcie, podział i przykłady

Język nieustannie się rozwija, ponieważ zmienia się rzeczywistość, którą człowiek za jego pomocą opisuje. Pojawiają się nowe urządzenia, odkrycia naukowe, zawody, sposoby komunikowania się, zjawiska społeczne i kierunki w kulturze. Każdy nowy element świata wymaga nazwania, dlatego użytkownicy języka tworzą wyrazy lub nadają nowe znaczenia słowom już istniejącym. Tak powstają neologizmy, będące jednym z najważniejszych świadectw żywotności i zdolności języka do przystosowywania się do zmiennych potrzeb społeczeństwa.

Neologizm to nowy element językowy: wyraz, znaczenie wyrazu albo połączenie słów, które powstało stosunkowo niedawno i nadal jest odczuwane jako nowe. Określenie pochodzi od greckich słów „néos”, czyli „nowy”, oraz „lógos”, oznaczającego „słowo”. Neologizmy bywają nazywane przeciwieństwem archaizmów, jednak oba zjawiska są ze sobą ściśle związane. Archaizmy pokazują, które elementy wycofuja się z języka, natomiast neologizmy świadczą o tym, w jaki sposób język się wzbogaca.

Nie istnieje jedna, ściśle określona data, od której wszystkie nowo powstałe słowa należałoby uznawać za neologizmy. Nie jest więc prawdą, że w każdym języku europejskim są nimi wszystkie wyrazy utworzone po II wojnie światowej. Nowość jest cechą względną. Zależy od momentu historycznego, wieku użytkownika, środowiska oraz częstotliwości występowania danego słowa. Wyrazy takie jak „samochód”, „telefon”, „komputer” czy „internet” były kiedyś innowacjami, ale obecnie należą do podstawowego zasobu słownictwa i zazwyczaj nie są już odczuwane jako nowe.

Losy neologizmów mogą być różne. Jeżeli nowy wyraz okazuje się potrzebny, zrozumiały i wygodny, rozpowszechnia się, trafia do

słowników i z czasem przestaje być neologizmem. Inne innowacje funkcjonują tylko w określonej grupie zawodowej, pokoleniowej lub środowiskowej. Jeszcze inne szybko znikają, ponieważ nazywane przez nie zjawisko przestaje być popularne albo użytkownicy wybierają konkurencyjne określenie. Neologizm nie jest więc stałą kategorią wyrazu, lecz etapem w jego historii.

Nowe jednostki języka można klasyfikować według różnych kryteriów. Ze względu na ich funkcję i sposób funkcjonowania wyróżnia się przede wszystkim neologizmy obiegowe oraz artystyczne. Inny podział, oparty na mechanizmie powstawania, obejmuje neologizmy słowotwórcze, semantyczne, frazeologiczne oraz zapożyczenia. Podziały te nie wykluczają się. Ten sam wyraz może być jednocześnie neologizmem obiegowym i słowotwórczym albo artystycznym i semantycznym.

Neologizmy obiegowe, nazywane również użytkowymi lub nominatywnymi, powstają przede wszystkim z potrzeby nazwania nowych elementów rzeczywistości. Najczęściej trudno wskazać jednego autora takiego słowa, ponieważ rodzi się ono w komunikacji społecznej i jest stopniowo przejmowane przez kolejnych użytkowników języka. Najwięcej neologizmów obiegowych pojawia się w nauce, technice, informatyce, gospodarce, polityce, mediach i kulturze popularnej. Ich podstawową funkcją jest przekazywanie informacji.

Przykładami słów, które były w swoim czasie neologizmami obiegowymi, są „odrzutowiec”, „śmigłowiec”, „drukarka”, „wyszukiwarka”, „bankomat”, „światłowód” czy „bezgotówkowy”. Wraz z rozwojem internetu i komunikacji elektronicznej upowszechniły się między innymi wyrazy „blog”, „podcast”, „smartfon”, „selfie”, „streaming” oraz „influencer”. Część z nich została zapożyczona, inne utworzono na gruncie języka polskiego. Nie wszystkie są obecnie odczuwane jako równie nowe, co potwierdza, że neologizm z czasem może stać się zwyczajnym składnikiem polszczyzny.

Drugą grupę stanowią neologizmy artystyczne, nazywane także

indywidualnymi, autorskimi lub okazjonalizmami. Są one tworzone przez konkretnego poetę albo pisarza na potrzeby określonego utworu. Ich głównym zadaniem nie jest nazwanie nowego urządzenia czy zjawiska naukowego, lecz wyrażenie oryginalnej wizji świata, zbudowanie nastroju, zaskoczenie odbiorcy albo zwrócenie jego uwagi na niezwykle możliwości języka.

Neologizm artystyczny nie musi rozpowszechnić się w codziennym języku. Często zachowuje znaczenie tylko w obrębie jednego utworu i staje się zrozumiały dzięki kontekstowi. Jego wyjątkowość polega właśnie na niepowtarzalności. Autor może połączyć istniejące części słowotwórcze w sposób, którego wcześniej nie stosowano, przekształcić znane słowo, nadać mu nowe znaczenie albo stworzyć nazwę fantastycznej istoty.

Za jednego z najważniejszych twórców polskich neologizmów artystycznych uważa się Bolesława Leśmiana. Poeta budował baśniowy świat znajdujący się na pograniczu natury, snu, śmierci i ludzkiej wyobraźni. Tworzył nazwy nieistniejących istot, stanów i przestrzeni, wykorzystując między innymi przedrostki „bez-” oraz „nie-”, a także wyraziste przyrostki. Przykładem jest tytułowy „Dusiołek” – fantastyczna istota, która dręczy śpiącego Bajdałę. Sama nazwa przywołuje skojarzenia z duszeniem, zmorą i ludowym demonem. Dzięki temu czytelnik rozumie charakter stworzenia, mimo że wcześniej nie znał tego słowa.

W poezji Leśmiana pojawiają się również takie formy jak „bezświat”, „znikomek” czy „niedowcielenie”. Wyrazy te nazywają zjawiska, których nie dałoby się równie sugestywnie przedstawić za pomocą zwyczajnego słownictwa. Neologizmy Leśmiana pozwalają mówić o niepełnym istnieniu, przechodzeniu między bytem a niebytem oraz tajemnicy ludzkiego życia. W utworze „Dziewczyna” język współtworzy fantastyczną rzeczywistość, a wysiłek bohaterów próbujących przebić mur staje się symbolem poszukiwania nieosiągalnej prawdy.

Inny charakter mają neologizmy Juliana Tuwima. W wierszu „Słowisień” poeta wykorzystuje niezwykle brzmienia, kojarzące się ze śpiewem ptaków, światłem, ruchem i bogactwem przyrody. Tworzy takie formy jak „słowisień”, „białodrzewie” czy „ćwierkoli”. Znaczenie tych wyrazów nie zawsze można zamknąć w jednoznacznej definicji, ponieważ ważniejsza staje się ich warstwa dźwiękowa. Neologizmy pobudzają wyobraźnię i sprawiają, że czytelnik nie tylko rozumie tekst, ale również słyszy oraz odczuwa stworzony przez poetę świat.

Z możliwości językowego eksperymentu korzystał także Miron Białoszewski. Już tytuł „Mironczarnia” stanowi neologizm utworzony od imienia autora i słowa kojarzącego się z męczarnią. Poeta pokazuje trud tworzenia, walkę ze słowami i niepewność człowieka, który nie potrafi znaleźć odpowiedniej formy dla swoich myśli. Jego neologizmy celowo przypominają błędy, urwane wypowiedzi lub dziecięce zabawy językowe. Nie świadczą jednak o nieznajomości polszczyzny, lecz są przemyślanym sposobem przedstawienia procesu rodzenia się wiersza.

Neologizmy artystyczne występują również w prozie fantastycznej. Stanisław Lem w „Cyberiadzie” tworzył nazwy maszyn, urządzeń, nauk i fantastycznych zjawisk. Przykładem jest Elektrybałt – maszyna mająca układać poezję. Nazwa łączy skojarzenia z elektrycznością oraz dawnym poetą. Takie wyrazy budują świat przyszłości, a jednocześnie parodiują język nauki i techniki. Czytelnik ma wrażenie, że spotyka się z terminami pochodzącymi z rozwiniętej cywilizacji, chociaż są one wytworem wyobraźni autora.

Ze względu na budowę wyróżniamy neologizmy słowotwórcze. Są to nowe wyrazy utworzone z elementów już istniejących w języku: rdzeni, przedrostków, przyrostków i końcówek. Użytkownicy polszczyzny wykorzystują znane modele słowotwórcze, dzięki czemu odbiorca może domyślić się znaczenia nowego słowa. Od rzeczownika „beton” utworzono wyraz „betoniarka”, od czasownika „drukować” – „drukarka”, a od „wyszukiwać” –

„wyszukiwarka”. Formy te brzmią naturalnie, ponieważ powstały według reguł obowiązujących w polszczyźnie.

Neologizmy mogą być tworzone za pomocą przedrostków, jak w wyrazach „bezgotówkowy”, „antysmogowy” czy „postindustrialny”, oraz przyrostków, jak w słowach „rowerzysta”, „blogger” czy „przegubowiec”. Powstają także wyrazy złożone, na przykład „światłowód”, „dźwiękoszczelny” i „krótkodystansowy”. Do nowych formacji należą również skrótowce. Wyraz „ZUS” utworzono z pierwszych liter nazwy Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Skrótowiec może z czasem zacząć funkcjonować jak zwyczajny rzeczownik, podlegać odmianie i stawać się podstawą kolejnych wyrazów.

Jednym ze sposobów wzbogacania języka jest derywacja wsteczna, polegająca na utworzeniu krótszego słowa przez odrzucenie części wyrazu podstawowego. Historycznymi przykładami są „dźwig”, związany z czasownikiem „dźwigać”, oraz „czołg”, utworzony w związku z czasownikiem „czołgać się”. Wyrazy te dawno przestały być neologizmami, ale pokazują mechanizm, dzięki któremu polszczyzna potrafi tworzyć zwięzłe nazwy nowych przedmiotów.

Tendencja do skrótowości prowadzi również do powstawania nazw takich jak „zabiegówka”, czyli sala zabiegowa, „przegubowiec” oznaczający autobus przegubowy czy „komórka” w znaczeniu telefonu komórkowego. Formy te są krótsze od pełnych nazw i dlatego łatwo rozpowszechniają się w języku potocznym. Ich ocena zależy jednak od sytuacji. Wyraz odpowiedni w swobodnej rozmowie nie zawsze nadaje się do dokumentu urzędowego lub tekstu naukowego.

Drugą ważną kategorią są neologizmy semantyczne, nazywane neosemantyzmami. Powstają wtedy, gdy istniejący wyraz otrzymuje nowe znaczenie. Nie tworzy się więc nowej formy, lecz wykorzystuje znane słowo do nazwania nowego zjawiska. Zwykle podstawą takiego procesu jest podobieństwo wyglądu, kształtu, funkcji albo działania.

Przykładem neologizmu semantycznego jest „mysz” jako nazwa urządzenia komputerowego. Nowe znaczenie powstało dzięki skojarzeniu kształtu urządzenia i przewodu z wyglądem zwierzęcia. „Okno” może dziś oznaczać element programu komputerowego, „sieć” – system połączonych urządzeń lub internet, „chmura” – sposób zdalnego przechowywania i przetwarzania danych, a „wirus” – szkodliwy program. Podobny mechanizm działa w wyrażeniach komunikacyjnych: „korek” oznacza zahamowanie ruchu, a „ślimak” – spiralny fragment drogi lub węzeł pozwalający zmienić kierunek jazdy.

Neosemantyzmy są szczególnie częste w języku techniki i internetu. Wyraz „profil”, oznaczający dawniej między innymi zarys twarzy widzianej z boku, zaczął również nazywać stronę lub zestaw informacji o użytkowniku serwisu. „Ściana” może oznaczać miejsce publikowania treści w mediach społecznościowych, a „obserwować” – regularnie śledzić czyjeś internetowe wpisy. Nowe znaczenia są zrozumiałe, ponieważ nawiązują do wcześniejszych treści słów.

Kolejną grupę tworzą neologizmy frazeologiczne. Są to nowe połączenia wyrazów, które zaczynają funkcjonować jako względnie stałe określenia. Przykładami mogą być „pirat drogowy”, „twardy dysk”, „stan nieważkości”, „media społecznościowe”, „sztuczna inteligencja”, „ślad węglowy” czy „bańka informacyjna”. Poszczególne słowa były znane wcześniej, ale ich zestawienie otrzymało nowe, utrwalone znaczenie.

Neologizmy frazeologiczne często powstają w języku specjalistycznym, a następnie przenikają do polszczyzny ogólnej. „Bańka informacyjna” nie oznacza fizycznego przedmiotu, lecz sytuację, w której człowiek styka się głównie z informacjami zgodnymi z jego wcześniejszymi poglądami. „Pirat drogowy” nie ma związku z napadami na statki, ale oznacza kierowcę rażąco naruszającego przepisy i zagrażającego innym uczestnikom ruchu. O sile takich określeń decyduje ich obrazowość.

W szerokim ujęciu do innowacji leksykalnych zalicza się także zapożyczenia. Są to wyrazy przejęte z innych języków, czasem w prawie niezmienionej postaci, a czasem dostosowane do polskiej pisowni, wymowy i odmiany. Do takich słów należą między innymi „komputer”, „nokaut”, „atelier”, „alibi”, „podcast” czy „smartfon”. Po wejściu do polszczyzny mogą one stać się podstawą nowych rodzimych formacji, takich jak „komputerowy”, „skanować”, „blogować” czy „lajkować”.

Zapożyczanie nie jest jedynym sposobem nazywania obcych wynalazków. Czasami tworzy się polski odpowiednik, czego przykładem jest „śmigłowiec” funkcjonujący obok słowa „helikopter”. Możliwe są także kalki, czyli dosłowne odwzorowania obcej konstrukcji za pomocą rodzimych elementów. Przy ocenie zapożyczeń należy zachować umiar. Obce słowo jest uzasadnione, jeśli nazywa nową rzecz lub pozwala precyzyjnie wyrazić myśl. Staje się jednak zbędne, gdy wypiera zrozumiały polski odpowiednik wyłącznie dlatego, że brzmi modniej.

Nie każdy nowo utworzony wyraz jest wartościowym neologizmem. Innowację językową należy oceniać pod względem potrzeby, zrozumiałości, zgodności z zasadami słowotwórczymi i przydatności. Dobry neologizm nazywa zjawisko, dla którego brakowało określenia, jest możliwie jednoznaczny i daje się łatwo włączyć do zdania. Forma niejasna, trudna do wymówienia lub powielająca istniejące słowo może się nie przyjąć. Błąd ortograficzny, przypadkowe przekręcenie wyrazu czy niepoprawna forma gramatyczna nie stają się automatycznie neologizmami.

Źródłem nowych słów jest przede wszystkim rozwój cywilizacji. Nauka i technika tworzą nazwy wynalazków, procesów oraz specjalności. Przemiany gospodarcze i polityczne przynoszą określenia nowych instytucji, zawodów i zachowań. Media oraz reklama wprowadzają chwytliwe nazwy mające zainteresować odbiorcę. Język młodzieżowy tworzy słowa służące budowaniu poczucia wspólnoty, wyrażaniu emocji i ocenie rzeczywistości. Literatura natomiast wykorzystuje neologizmy, aby przekraczać granice zwykłego sposobu mówienia.

W języku artystycznym neologizmy pełnią kilka funkcji. Mogą nazywać elementy świata fantastycznego, jak u Lema, budować baśniową wizję istnienia, jak u Leśmiana, albo zwracać uwagę na brzmienie mowy, jak u Tuwima. Służą także indywidualizacji stylu autora, wyrażaniu emocji, tworzeniu humoru i zaskakiwaniu czytelnika. Nowe słowo zmusza odbiorcę do zatrzymania się i samodzielnego odtworzenia znaczenia, dzięki czemu lektura staje się aktywnym procesem.

Neologizmy są więc niezbędnym składnikiem rozwijającego się języka. Pozwalają nazywać nowe zjawiska, skracać wypowiedzi, wyrażać oceny i tworzyć oryginalne wizje artystyczne. Nie wszystkie pozostają w polszczyźnie na stałe, lecz nawet formy krótkotrwałe mówią wiele o epoce, w której powstały. Obserwując neologizmy, można dostrzec nie tylko przemiany języka, ale również zmiany w ludzkim sposobie życia, myślenia i postrzegania świata.

Lista lektur: Dusiołek, Dziewczyna, Słowisień, Mironczarnia, Cyberiada

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.